

Klió 2008/3.

17. évfolyam

KORA ÚJKOR

Megbocsátás – Gondolatok, gyakorlatok és rituálék az 1500-as és 1600-as években

A kötet szerzőjének neve nem ismeretlen a XVI–XVII. századi Itália történelmével foglalkozók számára. A Trentói Egyetem professzora több monográfiát és számos tanulmányt szentelt már a kora újkori olasz társadalom-, vallás-, és kultúrtörténet kérdéseinek. Írásait nemcsak a vizsgált korszak kapcsolja össze, hanem a választott és következetesen alkalmazott kutatási, elemzési módszer is. Niccoli imponáló mennyiségű forrásanyag alapján, a korabeli mindennapi élet jelenségeinek rögzítése és az egyes társadalmi csoportok sok szempontú vizsgálata révén von le általános következtetéseket, amelyek azonban nem lépik túl a dokumentumok kijelölte érvényességi kereteket. Ezek a megállapítások a jelen kötet kapcsán is megállják a helyüket.

Az előszóban két – egy általánosabb és egy konkrét – célt jelöl meg a szerző. Az előbbi minden történelmi kutatásban benne rejlik: a múlt alapos tanulmányozása a jelen jobb megértése érdekében, az utóbbi: a „megbocsátás” összetett jelentés együttesének vizsgálata a mindennapi élet optikáján keresztül a tridenti zsinati és a közvetlenül azt követő időszakra vonatkozóan (a XVI. század végétől a XVII. század közepéig). A célokból következően a kötet interdiszciplináris szemléletű: jog-, társadalom-, kultúra-, nyelv- és vallástörténeti szempontból is körbejárja a kérdést.

Az első fejezet a „megbocsátás” szemantikai tartalmának változásait és a hasonló jelentéssel felruházott szavak közti különbségeket foglalja össze röviden az ókortól egészen a XVI–XVII. századig. Az igen leegyszerűsített és egy-egy irodalmi példával színesített nyelvészeti, nyelvtörténeti elemzés annak alátámasztására szolgál, hogy az isteni kegyelem és az emberi törvény, vagy más szóval az isteni és az emberi igazságszolgáltatás egymással szoros kapcsolatban áll, azonban a köztük lévő viszony korántsem mindig konfliktusmentes az évszázadok során. Hatványozottan érvényes ez a tárgyalt korszakra, amikor is az egyház a vallásos élet intézményein keresztül próbálja meg átalakítani a társadalmat. Ennek kiváló példája a jezsuita rend működése, amely újabb és újabb eszközöket és módokat keres a társadalmi élet szabályozására.

A második fejezet a „megbocsátás” büntetőjogi, igazságszolgáltatási vonatkozásait teszi vizsgálat tárgyává. A gazdag forrásanyag az 1534–1796 között működött bolognai büntetőbíróság (Torrone) levéltárának 1580–1630 közötti dokumentumaiból származik. A bűncselekmények magas számának és a bonyolult bürokratikus rendszernek hála az említett bolognai levéltárban körülbelül 10 400, ilyen jellegű iratokkal teli kötetet őriznek. (Közülük néhányat a függelékben is közöl a szerző.)

A vitás ügyek elintézésének korabeli gyakorlatát Niccoli könyvében számos példa és gyakran a periratokból vett idézetek is illusztrálják. Ezeknek köszönhetően az olvasó betekintést nyer a XVI–XVII. századi Bologna lakóinak mindennapi életébe, ahol az effajta peres ügyek igen nagy gyakorisággal

előfordultak. Az akkori társadalmi együttélés állandó része volt az agresszivitás, melynek kiváltó oka a mai szemlélő számára sokszor semmiségnek tűnik. A dokumentumok nyomán egy nyomorúságos körülmények között élő és erőszakos rurális társadalom tárul elénk.

Mindezek ellenére bevált jogi gyakorlat volt a „megbocsátás”, azaz a feljelentés visszavonása, lemondás a további idő- és költségigényes pereskedésről. Ennek elérése érdekében úgynevezett közvetítők jártak el a peres felek között, és nem kizárólag jogi végzettségű személyek. A békítők ugyanis az egész közösséget képviselték, mert a két egyén közötti konfliktusnak az adott társadalom számára is következményei voltak. A vita megoldása, azaz a peres személyek kölcsönös megbocsátása, majd a feljelentés visszavonása egybeesett a közösség érdekeivel.

A pertől való elállást megpecsételő iratot azonban mindig a jegyző jelenlétében írták alá. Ennek híján jogi szempontból érvénytelen volt a két fél kibékülése. Az így fennmaradt dokumentumok sokszor nyelvészológiai szempontból is nagyon érdekesek, hiszen csak kevés írni-olvasni tudó személyről van szó, a többség az analfabetizmus különböző fokán állt.

Míg a második fejezet a megbocsátás aktusának jogi aspektusait emelte ki, addig a harmadik annak társadalmi vonatkozásaival, a „társadalmi békével” foglalkozik, aminek igénye oly nagynak mutatkozott a XVI–XVII.

században, hogy a közösség egyes tagjainak ennek megteremtése vált a hivatásává, akik – fegyveres testületként is – a város békéjének megőrzésén és a kialakult konfliktushelyzetek békés megoldásán munkálkodtak.

A szerző által használt gazdag példaanyag kitűnően szemlélteti a korabeli társadalmi gyakorlatot, amelyben kiemelt szerepük volt a gesztusoknak és a szimbólumoknak. Ennek megfelelően a békekötés elképzelhetetlen volt anélkül, hogy a vitában állók ne váltsanak nyilvánosan csókot, de ezen kívül minden apró gesztus üzenetet hordozott, ezért a társadalmi érintkezés minden területén nagy óvatosságra és önfegyelemre volt szükség.

A levéltári iratokon kívül Niccoli a korabeli értekezésirodalmat is bevonta a kutatásaiba. A társadalmi konfliktushelyzetek kezelését egyre részletesebben tárgyaló értekezések természetesen nem mentesek a vallásos tartalomtól, a jó keresztényi magatartás fontosságának hangsúlyozásától sem.

Mivel az akkori mindennapi élet gyakori eseménye volt a párbaj – annak ellenére, hogy az ezzel foglalkozó traktátusok a szavakkal történő harcot propagálták, az egyház pedig kiközösítéssel fenyegette a párbajhoz folyamodókat –, a témában gazdag értekezésirodalom alakult ki.

Ahogy a hivatalos békítőket is társadalmi igény nyomán jelentkező intézményesülési folyamat hozta létre, úgy a többnyire nemesek közötti viszályok békés rendezésével foglalkozó Assunteria delle paci hivatal is ennek eredményeképpen született meg. Szükségességét a hivatal egykori nyilvántartásában olvasható számos bejegyzés is bizonyítja.

A könyv negyedik fejezete tovább gazdagítja az eddigi kutatási szempontokat, és beemeli a „megbocsátás” vallásos értelmezését a vizsgálatba.

E szerint a földi béke egyfajta szimbóluma, előképe a tökéletes égi békének, amiben a léleknek a halál után lehet része. Ez a felfogás köszön vissza a korabeli prédikációk szinte mindegyikében. Sienai Szent Bernát, Marchiai Szent Jakab és Savonarola tüzes szavai a pártoskodás, az ellenségeskedés ellen ugyanennek a társadalmi jelenségnek a prédikációirodalom részéről való rögzítését jelentik.

Egy másik egyházi műfaj, a gyóntatóknak írt kézikönyvek is nagy teret szentelnek a békés együttélésnek és a megbocsátásnak, melyek a jó keresztény erényei. A megbocsátás a hívőkötelessége. A papok számára írt segédkönyvek hangsúlyozzák, hogy a megbántó fél kára jóval nagyobb, mint azé,

akit megbántott, ezért nagylelkűen meg kell neki bocsátani, ami az akkori közvéleménnyel ellentétben nem minősül gyávaságnak.

Niccoli szerint a középkor vége és az újkor eleje közötti időszakban a gyónás egyfajta vallásos törvényszékként működött, amely nemcsak egyházi feloldozást hozott magával, hanem olykor az emberi igazságszolgáltatás szempontjából is voltak következményei: a pap által közvetített isteni megbocsátást a két fél közötti, aláírással megpecsételt békekötés követte a jegyző jelenlétében.

A negyedik rész egyik alfejezete egy újabb érdekes kérdéssel, a Miatyánk „bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek” sora kapcsán kialakult, a vallásgyakorlat fellendítésén munkálkodó katolikus egyház számára tarthatatlan helyzetet mutatja be. A Miatyánk, talán az egyetlen olyan vallási tartalmú szöveg, amit a társadalmi, kulturális, és ami jelen esetben a legfontosabb, azaz vallási szempontból is peremhelyzetben lévő vidéki közösségek is ismertek. Akik az említett sor kapcsán úgy okoskodtak, hogyha azt anélkül mondják el, hogy ők maguk megbocsátottak volna az ellenük vétkezőknek, akkor Isten sem bocsátja meg az ellene elkövetett vétkeiket, ezért inkább kihagyták az imából. E gyakorlat természetesen az egyházat képviselő helyi papság, és az időnként missziókat teljesítőszerzetesek nemtetszését váltotta ki, akik éppen a helyes vallásgyakorlatot akarták elsajátíttatni velük.

A tridenti egyház nemcsak a vidéki, hanem a városi közösségekben is felvállalta a béketeremtés feladatát. Ehhez eszközként a vallásos társulatokat használta fel. Niccoli könyvében két, sok tekintetben kiemelkedő főpap tevékenységét említi példaként: Gabriele Paleotti bolognai és Carlo Borromeo milánói bíboros érsekét. Mindketten olyan kongregációkat hoztak létre, amelyek a hívek közötti ellentétek elsimítására voltak hivatottak, és nem titkolt céljuk volt, hogy ezzel megakadályozzák, hogy a vitás ügyek a világi bíróság elé kerüljenek. Ha erre mégis sor került, az intézmény segítséget nyújtott a pereskedőnek, hogy a bíróságon minél előbb megoldódjon az ügye. Az említett egyházi társulatokon kívül a XVI–XVII. századi itáliai missziók két fő célja közül az egyik éppen a sokszor több generációig visszamenő ellenségeskedések megszüntetése volt. A másik a hívek visszavezetése a helyes és mindennapi vallásgyakorlatra. A különböző szerzetesrendek közül ebben a jezsuiták jártak az élen, ezzel foglalkozik a kötet ötödik fejezete.

A XVI. század végi, Silvestro Landini vezette missziók legnagyobb hatású folytatója Paolo Segneri volt. Míg Landini idejében nem létezett egységes, kidolgozott módszer a misszióba bevont települések lakói közötti konfliktusok kezelésére, addig a XVII. század közepére, azaz a Segneri-missziók idejére már kész forгатókönyv létezett erre. A missziós atyák megérkezésük után tájékozódtak a helyi viszonyokról, majd felkeresték a település befolyásos személyeit, hogy segítségükkel kibékítsék a szembenálló feleket. Természetesen azonban nem ez volt az egyetlen eszköz a kezükben.

A drámai elemekben bővelkedő szöveg és a szinte színházi kellékeként használt koponyák, feszületek, flagellumok és az önsanyargatás válogatott eszközei együttesen változtatták a prédikáció színhelyét igazi teátrummá, ahol a hívek az így kiváltott pszichológiai feszültség feloldására igen gyakran a nyilvános bűnmegvallást, a bocsánatkérést és megbocsátást választották. Ezek a megbocsátási jelenetek idővel egyre teátrálisabb jelleget öltöttek.

A Nápolyi Királyságban például a haragosokat nyakuknál fogva egymáshoz és Szűz Mária szobrához vagy képéhez kötötték, hogy ezzel ne csak lelki, de fizikai köteléket is létrehozzanak közöttük. A missziók másik fontos epizódja ebből a szempontból az egyetemes megbocsátás jelenete volt, amelynek szereplője a békítendő feleken kívül a keresztre feszített Krisztus, aki az

emberi igazságszolgáltatás számára is hiteles tanúként volt jelen. A XVII. század végére a vallásosság effajta megnyilvánulásait már elítélendőnek találták, ennek ellenére még a XVIII. században Ludovico Antonio Muratori is kénytelen volt foglalkozni ezzel a problémával.

A „megbocsátás” különböző fejezetekben külön tárgyalt aspektusai természetesen egymástól elválaszthatatlanok, ahogyan azt a szerző végig hangsúlyozza is könyvében. A megbocsátás ugyanis nem csak a bűnös lelki üdve miatt lényeges, hanem általa megelőzhetőkké válhatnak olyan bűncselekmények is, amelyek az emberi együttélést veszélyeztetik.

Niccoli könyvének nagy érdeme, hogy – tekintélyes mennyiségű forrásanyag felhasználása révén – képes mindezeket a vonásokat együtt és külön is láttatni, s ezzel szinte teljes körű képet adni a vizsgált jelenségről.

Ottavia Niccoli: Perdonare. Idee, pratiche, rituali in Italia tra Cinque e Seicento (Megbocsátás. Gondolatok, gyakorlatok és rituálék a XVI. és XVII. században). Laterza, Roma–Bari, Storia e società-sorozat, 2007. 238 o.

Száraz Orsolya